

WERNER SOMBART VE İKTİSAT TARİHİ

Yazan:

Prof. G. KESSLER

1902 senesinde, o zaman Breslau üniversitesinde iktisat profesörü olan *Werner Sombart*, «*Modern kapitalizm*» (Modernier Kapitalismus) isimli eserinin ilk iki cildi ile kendisini bir hamlede Alman ve Avrupa iktisatçılarının en ön safına çıkarmıştı. Muhteva itibarile çok zengin olan bu eserin birinci cildi «*Kapitalizmin doğuşu (tekevvünü)*» (Die Genesis des Kapitalismus) ismini ve ikinci cildi ise «*Kapitalist inkişafın nazariyesi*» (Die Theorie der kapitalistischen Entwicklung) namını taşımakta idi. Yalnız bu iki isim bile *Sombart*'m yaptığı araştırmaların ilmî hususiyetini göstermeğe kâfi geliyordu. Müellif «*Modern kapitalizm*» i *hem* «oluş» ve *hem de* «nazari» bakımdan kavramak ve tasvir etmek istiyordu; nitekim eserin önsözünde de izah ettiği gibi kendisi, «her teoriyi nâhoş veya doğrudan doğruya menfur telâkki eden sırf - tecrübeciler» ile «hayatla temasları kaybolmuş veya hiçbir vakit temasa gelmemiş olan sırf - nazariyatçılar» arasında yer almıştır. *Sombart* hem «tarihî» ve hem de «konstrüktif» (inşai) bir şekilde çalışmak istiyordu. Şöyle ki «tarihî» çalışması ile tamamen başka nevide olan bir iktisat âlemi içinden iktisat tarihini alâkadar eden bir sürü vâkıalar vasitasile modern kapitalizmin nasıl geliştiğini gösteriyordu; «İnşai» çalışması ile de, tarihî bakımdan bir defaya mahsus olmak üzere doğmuş olan «modern kapitalizm» devresinin tezahürleri için yeknesak bir izah aramakta idi. *Sombart*'ın eserine hâkim olan sentetik mahiyetteki bu esas fikrin tamamen yeni olduğu söylenemez. Bir araştırmacı olmaktan ziyade umumiyetle iktisat siyasetçisi ve gazeteci olan *Friedrich List* de avni sevi tecrübe etmişti, *Wilhelm Roscher* klâsik ekonomik teoriyi, çok zengin tarihî malzeme yardımı ile yeniden desteklemek için

uğraşmıştı, *Gustav Schmoller* «Umumî iktisat ilminin esasları» (Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre) isimli eseri ile, hayret edilecek derecede geniş olan tarihî bir bilgiyi müstakil iktisat ve içtimaiyat nazariyesinin ilk esaslarile bağlamakta idi, ve *Karl Bücher*'in «Millî iktisadın doğuşu» (Entstehung der Volkswirtschaft) namındaki eserinin ihtiva ettiği birkaç üstadane makale *Sombart*'m bilhassa *Bücher*'in görüşleriyle çok şiddetli münakaşalarda bulunmuş olmasına rağmen, gerek meselelerin ortaya konulmasında ve gerek meselelere cevap verilmesinde *Sombart*'a çok yaklaşmaktadır. Fakat bilhassa *Karl Marx*'ın «Kapital» adlı eserinin I. cildini bu meyanda zikretmek lâzımdır; hiç şüphesiz *Werner Sombart* kapitalizmin gerek nazarî ve gerek tarihî bakımdan yapılan bu tahlilinden en ziyade mülhem olmuş ve istifade etmiştir. Bununla beraber *Sombart*'ın yukarıda saydığımız bütün seleflerine ve ilham kaynaklarına rağmen, «Modern kapitalizm» in 1902 senesinde mevcut olan iki cildi, gerek nazarî konstrüksiyon ve gerek tarihî malzeme itibarile tamamen müstakil bir mesai mahsulü idi ve müellif kâh çok keskin tenkitleri ve kâh bazan mübalâğaya kaçan yeni ifade tarzlarile kendi mesaisinin orijinalitesini bütün okuyucularının şuuruna işliyordu.

Bir sene sonra, yani 1903 de *Sombart*, o zaman umumiyet itibarile «Modern kapitalizm» in üçüncü cildi telâkki edilen, fakat bizzat müellif tarafından müstakil bir eser olarak düşünölmüş ve kaleme alınmış olan ve hattâ başka bir nâşir tarafından da neşredilmiş bulunan, ikinci bir tarihî eser yazmıstı: «19 uncu asırda Alman millî iktisadı» (Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert). Birinci eserin kapitalizmi, muhtelif asırlar içinde tedricen olgunlaşmış, bütün Avrupaya şamil bir tezahür olarak kavramasına ve tahlil etmesine mukabil, ikinci eser, yalnız bir memleketin, Alman iktisadiyatının «Kemâl devrindeki Kapitalizm»in zaferini yaşadığı son asırdaki iktisat tarihini plânlı bir şekilde tasvirle iktifa etmekte idi.

Bu her iki eser gerek ilim âleminde ve gerek geniş bir okuyucu kütlesinde hayret edilecek derecede derin bir tesir husule getirmişti. «Modern kapitalizm» birçok meselelerde hem müellifin iktisatçı meslekdaşlarının ve hem de bilhassa tarihçilerin itirazı ile karşılaşmıştı; Aşağıda bu itirazlardan en mühimlerini gözden geçireceğiz. Bununla beraber her okuyucu, meselelerin izahındaki belâğatin, ruhlu ifade tarzlarının ve kitapta yer alan zengin malzemesinin tesiri altında kalmakta idi. Kitap, sadece ihtisas sahiplerinden mürekkep küçük bir zümreye hitap eden mutad etüd kitapları mahiyetinde olmadığı

gibi, imtihanda işe yarayacak mutad malûmatın rahat bir şekilde

öğrenilebileceği bir ders kitabı mahiyetinde de değildi. Muasır iktisadın oluşunu ve mahiyetini kavramak isteyen bütün münevverler, *Sombart*'ın okuyucu olarak tasavvur ettiği kimselerdi ve nitelik müellif, bu münevverlerden binlercesini okuyucu olarak karşısında bulmuştur; çünkü kitabı yazan, hem büyük bir âlim ve hem de büyük bir muharrir olduğu gibi, gerek üslûp itibarile ve gerek meselelere müstakil surette şekil verme bakımından da bir üstad idi.

Zaten aslında da geniş bir halk tabakası gözönünde tutularak yazılmış olan ve daha az ilmî cihazlarla teçhiz edilmiş bulunan ikinci kitap, müellifinin, meselelerin izah ve tasvirindeki sanat ve kabiliyetini daha parlak bir şekilde aksettirmekte idi; eser, büyük ve kalm bir kitap olmasına rağmen, süratle ve müteaddit defalar yeniden tabediliyordu. Elli sene müddetle yalnız dar bir ilmî muhite inhisar etmiş bulunan iktisat tarihi, birdenbire münevverler arasında popüler bir mahiyet almış bulunuyordu; o zamana kadar iktisat tarihine ait neşriyatta âdeta gömülüp kalmış olan vâkıalar meydana çıkarılıyor, yeni fikirler ve bazan da garip ve tuhaf kılıklı düşünceler, yeni kritik noktai nazarlar ve müteakıp araştırmalar için yeni teşvik ve ilhamlar, doğuyordu.

Bu satırların muharriri üniversitede talebe bulunduğu seneler zarfında (1901 - 1905) kendisi de dahil olduğu halde talebenin o zaman bu iki kitabı nasıl «yutarcasma okuduklarını» ve «Modern kapitalizm» eseri etrafındaki kritik mücadeleyi büyük bir alâka ile nasıl takip ettiklerini çok iyi hatırlamaktadır.

Yorulmak bilmez bir insan olan *Sombart*, bu fasılasız mesaisine rağmen istirahat çekilmiyordu. Müteakıp seneler zarfında kendi asıl mevzuuna dair birbiri ardınca dört yeni kitap daha neşretti ki, bu kitaplar münferit meseleleri, bizzat kendi tabirince bir «projektör» gibi aydınlatacaklardı: 1911 senesinde «*Yahudiler ve iktisadî hayat*» (*Die Juden und das Wirtschaftsleben*), 1912 de «*Harp ve kapitalizm*» (*Krieg und Kapitalismus*) ve «*Lüks ve kapitalizm*» (*Luxus und Kapitalismus*), 1913 de «*Burjuva*» (*Der Bourgeois*). Keza bu dört kitap dahi, fakat bunlardan bilhassa birincisi ve dördüncüsü büyük bir okuyucu kütlesi bulmuştu; maamafih bu kitapların içinde en ziyade alâka bulanı, bir taraftan bu sahada ihtisaslarile tanınmış olanların, ve diğer taraftan Yahudilerin şiddetli itirazlarına maruz kalmış olmasına rağmen, Yahudiler hakkındaki kitaptı.

Bu aralık «Modern kapitalizm» adlı eserini ikinci defa tabettirmek zamanı gelmişti ki, bizzat müellif, yukarıda isimlerini saydığımız ve

1911-1913 seneleri arasında neşredilmiş bulunan dört cildi, bu ikinci

tabı için bir hazırlık olarak telâkki etmekte idi. Birinci cihan harbine tesadüf eden 1916 - 1917 seneleri zarfında, uzun zamandanberi beklenen asıl eserin, yâni modern kapitalizmin yeni tab'ı, esaslı bir şekilde değiştirilmiş, yeniden tertip ve tanzim edilmiş bir halde ve büyük eb'adda iki bin sayfayı mütecevaz olarak intişar etti. «Modern kapitalizmin» yeni baştan tertip ve tabolunan ilk iki cildi zamanla iktisat tarihine ait klâsik eserler mahiyetini almışlardır (müteakıp tabılarda, 1916-17 tab'mdak metin hiç değiştirilmeksizin muhafaza edilmiştir). İkinci tabıda yalnız muhteva değil, kitapların isimleri de yeni değişikliklere maruz kalmıştı. Bu defa birinci cildin ismi: «Kapitalizmden önceki iktisat. Modern kapitalizmin tarihî esasları» (Die vorkapitalistische Wirtschaft. Die historischen Grundlagen des modernen Kapitalismus), ikinci cildin ismi ise: «Kapitalizmin ilk çağlarında ve bilhassa 16, 17 ve 18 inci asırlarda Avrupa iktisat hayatı» (Das europäische Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus, vornehmlich im 16, 17. und 18. Jahrhundert). *Sombart* eserin heyeti umumiyesini «Bütün Avrupamn iktisadî hayatını başlangıcından zamanımıza kadar tarihî ve sistematik şekilde izah eden bir eser» olarak tavsif etmekte ve on dokuz ve yirincinci asırları (birinci) cihan harbine kadar izah edecek olan sonuncu ve mütemmim üçüncü bir cildin de çıkacağını haber vermekteydi. Nitekim bu üçüncü cilt 1100 sayfadan ibaret olarak ve «Kapitalizmin Kemâl çağında iktisadî hayat» (Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus) namı altında, 1926 - 27 senesi kışında intişar etmiştir; müellif bu cildin neşri ile, otuz seneye varan ilmî ve araştırmacı mesaisinin mahsulü olan büyük eserini ikmal edebilmiştir.

«Modern kapitalizm» in ilk iki cildinin o zaman uyandırdığı şiddetli mücadeleden bugüne kadar kırk sene geçmiştir; onun için bugün eserin heyeti umumiyesi hakkında mütalea beyan etmek, o zamana nazaran daha kolaydır. Bizzat *Sombart* ikinci tab'ın önsözünde birinci şekil ve tertibin zayıf olan noktalarını açıkça beyan etmiştir; 1916 senesinde müellif kendi eseri hakkında şöyle yazıyordu: «Meslekten yetişme tarihçiler arasında, birinci tab'mdaki şekiile bu eserin kötü ve kusurlu bir kitap olduğu noktası üzerinde sözbirliği edilmiş gibidir ve tarihçiler yaptıkları ağır ve menfi tenkitleriyle umumiyet itibarile hak kazanmışlardır. Birinci tabı, bazı münferit ve muayyen yerlerinde nâhoş hatâları ihtiva etmekte idi; bu tabı disiplinsiz ve intizamsız tarzı ile, titiz bir kat'iyete alışmış ve sıkı bir mektepten yetişmiş bulunan tarihçilerin itirazlarını tahrik etmişti. Birinci tab'm ihtiva ettiği hatâlardan mühim bir kısmının ikinci tabıda bertaraf

edilmiş olduğunu ümit ederim.» *Sombart*'m mücadele arzusunu, zaptolunmaz mizacını ve kendine itimat hususundaki kuvvetli imanını bilenler, müellifin kendi kendini tenkit yolunda yazdığı bu satırları takdirle okuyacaklardır.

1916 - 1917 denberi son şeklini almış olan «Modern kapitalizm» dahi, şüphe yoktur ki, kritik bir şekilde okunagelen ve böyle okunması da icap eden bir eserdir.

Kapitalizmi geniş bir şekilde izah ve tasvir eden bu eserin haddi zatinde hangi ilmî sahaya ait olduğu daima sorulagelmüş ve hâlâ da sorulmakta bulunmuştur. İktisatçılara ve «klâsik mektep» e göre, eser kâfi miktarda «iktisadî» mahiyeti haiz değildi ve bunlar *Sombart*'m teorik ifade tarzlarını, kâh kâfi derecede kat'iyet ifade etmemek, kâh mübalâğaya kaçmak ve «kılı kırk yarmak»la ittiham etmekte idiler. Diğer taraftan *Sombart*, tarihçiler için de kâfi derecede «tarihî» görülmemekte idi; tarihî membaları araştırma bakımından asıl tarihçiler gibi hareket etmemiştir, kendi fikirlerine pek ziyade yer vermiş ve fazlasile umumileştirmeye temayül etmiştir, hattâ müellif, bulduğu «ekonomik mefhumlar» ile asıl tarihe kendi maksadına göre ve kendine uygun gelen tarzda, şekil vermiştir. Her iki taraftan yapılan bu itirazların, bunların taallûk ettikleri ilim şubeleri tarafından her itibarla ispat ve tevsiki mümkündür; maafeih bu itirazların bazı muayyen meselelerde isabetli olduklarını teslim etmekle beraber, bunların umumiyet itibarile müellifin ilmî nedefini yanlış anlamak hatasını irtikâb ettiklerini de söylemek lâzımdır. Çünkü *Sombart*, «Modern kapitalizm» adlı eserinde haddi zatinde ne «klâsik mektep» mânasında sırf teorik bir ekonomi ve ne de tarihî bakımdan membaların araştırılması mânasında bir iktisat tarihi yaratmak istemektedir. Bilâkis *Sombart*, bizzat kendisinin de zikrettiği gibi, «İktisat sosyolojisi» (*Wirtschaftssociologie*), yahut daha iyi bir şekilde ifade edilebileceği gibi «İktisat tarihi felsefesi» (*Philosophie der Wirtschaftsgeschichte*) yapmak istiyordu. *Sombart*, iktisadî faaliyetlerin bütün devrelerine ve şekillerine uyan ve iktisadî hayatta mevcut olan sayısız vâkıalarm hepsine tevafuk eden mücerret (abstre) bir iktisat nazariyesini yaratmak imkânını veyahut mevcut böyle bir nazariyenin verimli olabileceğini kabul etmiyordu. *Sombart*'m fikrine göre, her büyük devrin kendine mahsus bir nazariyeye ihtiyacı vardır, ve müellif yalnız «kapitalizm» devrine mahsus bu ekonomik nazariye meydana çıkarmak istemektedir. Diğer taraftan şu veya bu devre içinde, şu veya bu mahalde, «hâdiselerin hakikatte nasıl vuku buldukları» hakkında arşivlerden toplanmış yüz binlerce

çeşitli malzemeden mürekkep mozaikvarî bir eser meydana getirmek de, *Sombart*'m hedefini teşkil etmiyordu; *Sombart*, tarihçilerin kendilerine hedef tuttukları bu sistemin aksine olarak, muayyen bir devire hâkim olan zihniyeti, yâni kapitalizm zihniyetini, bütün mahiyeti ile kavramak ve bu zihniyeti bütün eski ve tamamen başka neviden olan iktisat zihniyetleri ile karşılaştırmak istemektedir; bundan sonra da başka neviden ve bir defaya mahsus olan bu iktisat zihniyetinin, kapitalist devire has iktisadî hayatın bütün tezahürlerini nasıl kapladığını ve hususî bir tarzda nasıl şekillendirdiğini göstermek istemektedir.

Böylece *Sombart*, *iktisat zihniyetinin inkişafına mahsus bir nazariye ile, kapitalist iktisat zihniyetinin tesir ve hâkimiyeti altında olan iktisat tezahürlerinin ideal tiplerini* ortaya koymakta ve gerek büyük inkişaf konstrüksiyonunu ve gerek abstre metodların kullanılması suretile elde edilen kapitalist tezahürlere mahsus olan bu tipleri, iktisat tarihine ait hususî neşriyattan topladığı binlerce çeşitli malzeme vasıtasile tevsik etmeğe çalışmaktadır. Bu çalışma tarzı hakikî tarih felsefesi mâna ve mahiyetini haiz bir çalışma tarzıdır. Felsefî spekülasyonu izah için evvelâ büyük mikyasta umumî bir görüş mevcuttur ve sonra da vâkıalar aranmakta ve toplanmaktadır. Tarihi hayatı «kanunlar» içinde kavramağa asla imkân olmadığı için hiç şüphesiz tarih felsefesine ait her spekülasyonu esas itibarile reddetmek kabildir. Ve yine şüphesizdir ki *Sombart*'m yaptığı hususî tarzdaki iktisat tarihi felsefesini dahi yanlış ve hatâlı olarak tavsif ve bundan dolayı da reddetmek mümkündür; bununla beraber bir müellif, böyle bir tarih felsefesini kendisine hedef tutmuş ise, bu müellifi, sırf teorik ekonomi vücade getirmediğinden veya hakikî tarih felsefesi mânasında bir eser yaratmadığından dolayı takbih etmekte mâna yoktur. Bütün bunlara rağmen şayet tarih filozofu gayri kâfi membalara, hatâlı tarihi görüşlere, yanlış anlaşılmış olan malzemeye vesaireye istinat etmek suretile birtakım fikrî inşalarda bulunmuş ise, bu takdirde hiç şüphesiz bu müellifi tenkit hususunda ilim namına hem hakkımız ve hem de vazifemiz vardır. Bu kabilden kritik itirazları *Sombart*'m eseri gibi geniş bir esere ve bilhassa bu eserin orta çağlara tesadüf eden kapitalizmden evvelki devirlerin tasvir ve izahında serdetmek mümkündür; nitekim *Sombart*'m bu eseri iktisat tarihi ile hukuk tarihi arasındaki alâka ve münasebetleri biraz aşırı sayılabilecek cüretkârlıkla bir tarafa bırakmış, orta çağların bidayeti ile Romannın son devirlerine ait iktisadî hayatın tetkikine hiç

ehemmiyet vermemiş, toprak beyliği sistemini tasvir ederken, birçok defalar hatâlara düşmüş, şehirlerin doğuşunu ağılebihtimal yanlış bir şekilde izah ve tasvir etmiş, Hanse tarihine ait araştırmalardan çok az istifade etmiş, iktisadî kudret olmak itibarile kilisenin ehemmiyetini pek az takdir etmiş ve nihayet kapitalizmin ilk çağlarının doğuşunda (18inci asra kadar) Yahudilerin mevki ve ehemmiyetlerini belki de çok fazla mübalâğalandırmıştır.

«Yahudiler ve iktisadî hayat» (Die Juden und das Wirtschaftsleben) isimli kitabın, *Sombart*'m asıl esere hazırlık mahiyetinde olarak telâkki ettiği dört kitap içinde umumiyet itibarile en ziyade itiraza müsait olanı bulunmasına mukabil, bu dört kitaptan biri olan «Burjuva» (Der Bourgeois), fikrimize göre, bir şaheser olarak tavsif edilmeğe lâyıktır. Bununla beraber *Sombart*'m eserine karşı şimdiye kadar yapılmış olan bütün itirazları tekrarlamağa hacet olmadığı gibi, şüphesiz her dikkatli okuyucunun, eserin şurasında veya burasında farkına vardığı itiraza müsait noktaları da, yeni itirazlar şeklinde ortaya koymakta da mâna yoktur. Söylemeğe lüzum yoktur ki, sayısız vâkıalardan ve zatî görüşlerden terekküp eden bu eserin şu veya bu noktasına, isabetli dahi olsa itirazlarda bulunmak, böyle bir eser vücutte getirmekten yüzlerce defa daha kolaydır. Bu hususta daha ziyade takip edilmesi lâzımgelen hattı hareket, üstadın eserini umumî heyeti itibarile tahlil ve takdir etmek ve bu eserini iktisat ilimleri içindeki mevki ve ehemmiyetini tebarüz ettirmektir. Tarih felsefesi hususunda septik olanlar bile *Werner Sombart*'m meseleleri izah tarzına karşı hayret ve takdirlerini izhar etmekten geri kalmıyacaklardır. Eser yalnız meselelere sanatkârane şekil verme kudreti bakımından değil, fakat aynı zamanda muharrir *Sombart*'m her okuyucuyu teshir eden ruhlu ifade tarzlarının zenginliği ile de temayüz etmiştir; eser sadece, araştırmacı *Sombart*'m tarih sahasında en mütehasıs kimselerin dahi malûmatlarını genişleten iktisat tarihine ait nihayetsiz vâkıaları ihtiva etmekle kalmamaktadır; keza eser, mütefekkir *Sombart*'m idrakimizi gerek maziye ve gerek hâle ait meselelerde vâsi mikyasta genişletip derinleştiren, bin senelik bir devreye tarih felsefesi gözlüğünden büyük bir bakışla da iktifa etmemektedir. Bugün gerek asıl ilmin dahilinde ve gerek bu ilmin haricinde «iktisat zihniyeti» nden bahsedilmekte ve bunsuz ne bir devri ve ne de iktisat tezahürünü tamamilen anlamak kabil olmamaktadır; her tarafta geçmiş asırlar «kapitalizminin ilk çağları» olarak anlaşılmakta ve Avrupa bakımından 19 uncu asır ise «kapitalizmin kemâl devri» olarak kavranmaktadır; ve yine her tarafta odundan demire, uzvî

maddelerden gayri uzvî maddelere, an'anevî ve sitatik iktisat sisteminden rasyonel ve dinamik iktisat sistemine geçişin nekadardır muazzam tahavvül ve istihalelere sebebiyet verdiği bilinmektedir: Bütün bunların hepsi, son kırk sene zarfında ilmin ve münevver âlemin müşterek malı haline inkılâp etmiş olan *Sombart*'ın görüşleri ve ifade tarzlarıdır. *Sombart*, mefhumların teşkili hususunda sarfettiği yorulmak bilmez gayretleri dolayısıyla, ümit ettiği şekilde, kapitalizmin ekonomik teorisi üzerinde büyük mikyasta bir tesir şüphesiz husule getirmemiştir; ve yine şüphesizdir ki, iktisat tarihine ait araştırmalar genişleyip derinleştikçe *Sombart*'m bazı muayyen meselelere ait izahları birçok noktalarında zamanla nasıl tashih edilecekse, aynı şekilde ihtimal ki, tarih felsefesine ait vazettiği inkişaf teorisi de sarsılacak ve nihayet yıkılacaktır; fakat neticede iktisat tarihi sahasındaki araştırmalarile temayüz etmiş yüzlerce çalışkan sanatkâr arasında iktisat tarihine ait meselelere felsefî bir tarzda şekil verme bakımından ustabaşı olmak nam ve şöhreti *Sombart*'a âit bulunacaktır.

Tercüme eden: *ORHAN TUNA*
